

Ольга КОНОВАЛОВА,

orcid.org/0000-0002-1782-4757

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *olgakonovalova@i.ua*

КОРАЛИ І БУРШТИН У КОМПЛЕКСІ ПРИКРАС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СТРОЮ: ІСТОРИКО-СИМВОЛІЧНІ ВИМІРИ

У статті зосереджено увагу на малодосліджених аспектах, пов'язаних із побутуванням прикрас із коралу й бурштину в українському жіночому строї. Окреслено етимологію і різновиди назви коралового намиста у різних етнографічних регіонах України. З'ясовано, що корали й бурштин не завжди домінували в комплексі національних прикрас. Згідно археологічних розвідок, за доби раннього середньовіччя (Черняхівська культура) і Київської Русі поширені були такі мінерали, як сердолик і кришталь. Структурні рівні дослідження – природно-кліматичний, історико-політичний та антропологічний – дозволили визначити шляхи поширення коралу і бурштину, а також виявити значну популярність червоного мінералу завдяки фольклорним джерелам. З'ясовано, що корали набули поширення на теренах України протягом XVII–XVIII ст., оскільки Поділля й частина Галичини знаходилась у складі Османської імперії (1672-1699). Коралові бусини привозили до імперії з Венеції через морські порти, зокрема, Одесу. Підкреслено, що намиста з коралу були не тільки демонстрацією статку родини, а й маркували вікові характеристики, сімейний статус (дівчина/заміжня/удова). Акцентовано увагу на зв'язку ювелірних прикрас із кроєм сорочки та естетикою тілесності загалом: якщо штучні прикраси з кольорового скла носили під шиєю, то натуральними коралами прикрашали груди. Оберегове значення мінералу підтверджується й частим згадуванням коралового намиста у фольклорних текстах. На відміну від імпортованих коралів, бурштин видобувався на Поліссі, в Карпатах, в середній течії Дніпра. І якщо корали були поширені у народних строях на території всієї України, то бурштинове намисто – здебільшого на Поліссі, Середньому Подніпров'ї, у Прикарпатті, де знаходилися поклади викопної скам'янілої смоли. Коштовність виробів залежала від насиченості кольору й труднощів видобутку. У якості шийної прикраси додавали одну низку бурштину, але найкращої якості (в залежності від статку сім'ї). Відтак, можемо констатувати домінування двох натуральних мінералів – коралу і бурштину – в комплексі прикрас українського жіночого строю. Поширення коралу має як історико-політичне підґрунтя, так і естетичне, оскільки червоний колір у народній свідомості завжди мав складний символічний контекст. Природні мінерали червоного й жовтого кольорів з різноманітними відтінками стали невичерпною складовою естетичних варіацій українського народного строю.

Ключові слова: корали, бурштин, ювелірні прикраси, український жіночий народний костюм.

Olha KONOVALOVA,

orcid.org/0000-0002-1782-4757

Ph.D.,

Assistant Professor of Fine Arts

Institute of Arts Borys Hrinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) *o.konovalova@kubg.edu.ua*

CORALS AND AMBER IN THE PIECES OF JEWELRY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S ORDER: HISTORICAL AND SYMBOLIC VIEWS

The article focuses on the understudied aspects related to general existence of the pieces of coral and amber jewelry in the Ukrainian women's order. The etymology and variable names of coral necklace in different ethnographic regions of Ukraine are described. It is found out that corals and amber have not always dominated in a set of national pieces of jewelry. According to archeological explorations, such minerals as carnelian and crystal were popular in the period of the Early Middle Ages (Cherniakhivska culture) and Kyivan Rus. The research levels, that is natural-climatic, historical-political and anthropological, made it possible to determine the ways of spreading of coral and amber, as well as find out considerable popularity of the red mineral due to folklore sources. It is established that corals became popular in the territory of Ukraine during the 17th-18th centuries, since Podillia and Halychyna regions were the parts of Ottoman Empire (1672-1699). Coral beads were taken to the Empire from Venice through sea ports, Odesa, in particular. It is emphasized that coral necklaces did not only demonstrate the wellness of the family, but also marked the age features, family status (girl/married/widow). It is also pointed out that the jewelry style had to be fit with the shift fashion and body aesthetic,

in general: while artificial pieces made of colour glass were worn on the neck, natural corals decorated the breast. The mineral was treated as talisman that is confirmed by folklore texts often referring to coral necklace. As opposed to imported corals, amber was extracted from the midstream of Dnipro. While corals were popular in the people's orders in the whole territory of Ukraine, amber necklace was preliminary common in Polissia, Midstrem Dnipro and Carpathian regions where fossil resin deposits were discovered. The value of the products depended on the colour intensity and production difficulty. A band of amber added to the quality of the necklace, but of the top quality, that depended on the wellness of the family. Therefore, the domination of two natural minerals – coral and amber – in the pieces of jewelry of the Ukrainian people's order can be stated. Wide use of coral was due to both historical-political and aesthetic reasons, since the red colour has always had a complex symbolism in the national perception. The natural red and yellow minerals with a variety of colour tones became a sustainable part of aesthetic variations of the Ukrainian people's order.

Key words: corals, amber, jewelry, Ukrainian women traditional dress.

Постановка проблеми. Народний костюм – унікальне явище національного рукоремесла, символ естетичних уподобань і художньої досконалості. Природно-географічне зонування й формування етнографічних регіонів обумовили різноманіття форм, комплектації, матеріалів і кольорового вирішення строю. Основними складниками убрання були натільний, поясний, нагрудний і верхній одяг. Втім, особливу роль у жіночому строї відігравали аксесуари: головні убори, пояси, зйомні прикраси – намиста, підвіски, діадеми, браслети, сережки. Саме ювелірні вироби з давніх-давен і до сьогодні відіграють важливу роль у завершенні художньо-естетичної концепції костюму.

Беззаперечною домінантою й окрасою костюму були корали. У кожному дослідженні, присвяченому історії українського костюму, констатується цей загальновідомий факт. Утім, поза увагою залишаються важливі питання, пов'язані з історією побутування мінералу на теренах України. Чи завжди корали були головним елементом зйомних прикрас? У яку добу вони набули популярності? Які процеси (історико-політичні, соціальні, культурні) спричинили зацікавлення мінералом? Чому мотив коралового намиста набув поширення у народному фольклорі? І, зрештою, чи можемо говорити про коралові прикраси як важливу складову знакової системи, що розкриває місце українського жіноцтва в соціальній системі суспільства.

Аналіз досліджень. Для українських науковців дослідження народних прикрас є невичерпним джерелом, що доводить існування доволі розгалуженої системи художніх особливостей національного костюму. Здебільшого у наукових розвідках констатується важливе місце саме коралового намиста у структурі національного жіночого строю, у той час як бурштин згадується лише інколи. Зокрема, Оксана Косміна, розглядаючи традиційне вбрання українців, лаконічно відзначає побутування коралів у кожному історико-етнографічному районі (Косміна, 2008 а, б). Бурштинове намисто автор виокремлює як шийну прикрасу жінок Полісся (Косміна, 2008 б: 46).

Ганна Врочинська присвятила українським прикрасам окрему монографію. Аналізуючи колір і фактуру матеріалів, пластичність форми, автор визначає їх важливе місце в декоративно-образній структурі народного жіночого строю (Врочинська, 2015). Галиною Стельмашук і Ганною Врочинською презентовано фундаментальне дослідження, що охоплює всі різновиди прикрас (на головних уборах, на одязі). Висвітлюється зв'язок між розвитком технологій і художньо-естетичним змістом у контексті історії українських земель від Трипілля й до сьогодні (Стельмашук, 2020).

Утім, науковому простору бракує змістовного й компактного матеріалу щодо історії виникнення, побутування в костюмі коралу й бурштин – улюблених мінералів українського жіноцтва, оспіваних у народному фольклорі. Щоб дати відповіді, необхідно ретельно погортати значну кількість наукових джерел, вилучити факти й проаналізувати матеріали. Варто відзначити актуальність дослідження для сучасних практиків-ювелірів, оскільки у створенні прикрас, в роботі з матеріалом важливе занурення в історичний контекст, розуміння географії поширення мінералів через наявність місцевих покладів чи імпорту.

Відтак, **метою статті** є багаторівневий аналіз побутування в історичному і символічному контекстах коралу й бурштин. Рівні аналізу є завданнями даного дослідження: перший рівень – природно-географічний, оскільки наявність матеріалів для ювелірного пов'язана з його видобутком у певному регіоні України (бурштин) чи за його межами (корали). Другий – історико-політичний, коли на поширення матеріалів впливає взаємозв'язок із іншими державами. У контексті даного рівня варто відслідкувати ті історичні події, які спричинили появу й розвиток торговельних відносин і культурних взаємовпливів. Третій рівень – антропологічний – дозволить визначити символіку ювелірних прикрас завдяки віковим опозиціям (дитяче/підліткове/доросле) і сімейно-соціальному статусу жінок (незаміжні/одружені; бідні/заможні).

Виклад основного матеріалу. У комплексі жіночих прикрас XIX – початку XX століття основу складало коралове намисто. Існує декілька версій походження назви «корал», основна версія – від грецького слова «κοραλλον», яке означає «затверділий вапняковий скелет коралових істот». Також існує версія, що це слово походить від *cora halos*, що означає «морські феї». Дійсно, гілочки коралів зовні дуже схожі на маленькі людські фігурки. З арабської «тарал» означає «амулетний камінь»; німецьке *Koralle*, польське *korale*, а також латишське *corallium* утворені від грецького *κοραλλον*.

Корал не має нічого спільного з класичними мінералами – це тонкозернистий вапняковий зовнішній кістяк коралових поліпів – безхребетних істот, що мешкають в солоних водах. Вони будують цей кістяк, щоб забезпечити себе. Зазвичай поліпи живуть колоніями і поступово утворюють найкрасивіші коралові рифи. Глибина існування коралів може сягати 1000 метрів: чим глибше розташований риф, тим швидше він росте. Найбільш популярні червоні корали мешкають в теплих морях на глибині від 30 до 500 метрів і виростають на 75 мм на рік.

Вважається, що коралові прикраси стали активно поширюватися Європою з VI ст. завдяки хрестовим походам. Проте, сучасні археологічні дослідження доводять існування коралових прикрас на теренах України ще у III–IV ст. н. е., за доби Черняхівської культури.

Так, у 2017 році співробітниками науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України відкрито два поселення і могильник Черняхівської культури III–IV ст. н. е. у Вінницькій області біля села Попівка Липовецького району та населених пунктів Тягун і Троща Іллінецького району. У могильнику було знайдено 18 поховань. Основна частина знахідок – дрібний скляний бісер синього кольору. Часом в одному місці зустрічається до 300 одиниць бісеринок. Знайдено також великі геометричні намистини зі скла, коралів, сердолику (На Вінничині археологи виявили знахідки...). Науковці вважають, що корали привозили з Червоного моря, сердолік – з Кавказу, скло – з Римської імперії. Археологами зафіксована також наявність трьох сердоликових 14-гранних бусин у похованнях черняхівської культури у Черкаській області. Дослідники стверджують, що саме буси з сердолику були найпопулярнішими прикрасами черняхівських жінок (Магомедов, 2017: 136). Що підтверджують і знахідки намистин серед кістяних прикрас: основним матеріалом для їх виго-

товлення було скло, сердолік і камінь, а кістка слугувала радше винятком (Прокопів, 2013: 20).

Гірський кришталь та сердолік часто зустрічаються і серед археологічних знахідок часів Київської Русі. Так, у садибі купця, розкопаній у Києві, було знайдено 1274 намистини з гірського криштально та 65 з червоного сердолику (Врочинська, 2015: 59). Відомо, що родовища гірського криштально на території України розташовані в Луганській області (Центрально-Нагольчанське родовище) і в Карпатах (Родовища коштовного каміння України...). Але з'ясування походження археологічного матеріалу вимагає додаткового дослідження. Відтак, за доби раннього середньовіччя (Черняхівська культура) і періоду Київської Русі у жіночих прикрасах були поширені сердолік, кришталь, і в меншій кількості – корали.

Проте згодом, у XVI–XVIII ст. саме корали набули значної популярності завдяки певним історичним подіям. Як відомо, Поділля й частина Галичини протягом 1672–1699 рр. знаходилась у складі Османської імперії як провінція під назвою Кам'янецький ейялет (Енциклопедія історії України, 2007: 54). Червоні коралові бусини привозять до імперії з Венеції у великій кількості. Відтак, ми можемо говорити про шляхи активного поширення коралових прикрас у результаті історичного військового протистояння. Утім, червоне намисто не виявилось абсолютно запозиченим мінералом (як було з'ясовано вище). Але завдяки експансії Османської імперії сформувався потужний шлях імпортування коралу на терени України.

У XIX ст. попит на ювелірні прикраси з коралу був величезний. Червоне намисто тоді можна було побачити буквально у всіх жінок Європи – у вишуканих аристократок, багатих міщанок і простих сільських дівчат. На кінець XIX ст. доводиться світової кораловий бум. Обсяг коралового ювелірного ринку перевищив 6,5 тисяч тон за рік.

Корали видобували в Середземному, Червоному й Карибському морях, на узбережжі Атлантики, Тихого та Індійського океанів. Проте, з давніх часів головним осередком видобутку коралу для Європи були теплі води Середземного моря. На берегах Неаполя, Генуї, Сицилії, Марселя, Тунісу мінерал збирали частіше найпростішим способом – пірнаючи у воду й руками відламуючи шматки коралу. Подекуди використовували примітивні пристрої – сітки, які тягнули по морському дну та відривали частину рифу.

Здобутий корал віддавали на переробку – він різався, шліфувався, просвердлювався, сортувався за кольором, розміром і чистотою. Найкращим вважався корал, видобутий і відшліфований у Венеції, рожево-червоного, рожевого та рожево-сіруватого кольорів.

Купці, серед яких переважали араби, вірмени, турки і євреї, розвозили корали по усій території Європи та Азії. На терени України корали потрапляли також і через морські порти, зокрема, Одесу. Дослідник народного життя Олекса Воропай наводить фрагмент народної пісні, з якої стає відомо, звідки привозили корали:

«Ой, поїде мій миленький до Турки, до Турки,
Купить мені коралини двадцять штиря
шнурки» (Воропай Олекса).

Австрійський письменник українського походження Йозеф Рот (1894–1939), що народився в єврейській сім'ї у галицькому містечку Броди Австро-Угорської імперії, написав своєрідну оду українським коралам. У повісті «Левіафан», написаної 1940 року, Йозеф Рот називає корали «багатородними рослинами океанічного пекла, трояндами для примхливих морських богинь, настільки ж примхливими і мінливими, як і настрої самих богинь» (Рот Йозеф. Оповідання...). Словами головного героя – торговця коралами Ніссена Пиченика, мешканця містечка Прогроди, автор красномовно, з захопленням говорив про червоне намисто: «...ви всі зі мною погодитесь, що проста селянка з кількома низками прекрасних коралів, явить собою щось більше, ніж велика княгиня. Втім, в корали вдягається все, велике і мале, мале вони підносять а велике прикрашають. Корали можна носити вранці, вдень, увечері і вночі, на святкових балах, влітку і взимку, в неділю і в будні, за роботою і на відпочинку, в радості і в смутку» (Рот Йозеф. Оповідання...).

Привозні корали були малодоступними для біднішого населення, тому кількість разків та розмір намистин були показником достатку сім'ї: корали передавали з покоління в покоління, збагачуючи дівочий посаг. Кількість нагрудних прикрас відповідала як соціальному статусу жінки (заможна/бідна; незаміжня/одружена/удова) так і загальному призначенню костюму в певний час (буденний/святковий/весільний). Жінки похилого віку якщо й носили намисто, то темного кольору й у незначній кількості. Утім, кожна, навіть найбідніша селянка мала по 2-3 низки коралів, багаті дівчата й жінки – до 20 низок (разків).

«Ой, вийду я за ворота та ще трохи далі.

Питається богацький син, чи маю коралі» (Воропай Олекса).

На ціну впливали різноманітні фактори: насиченість кольору, спосіб обробки намистин, тріщини. Якщо не було можливості придбати справжні корали – купували штучні, скляні. Саме дешеві фальшиві корали з целулоїду, які продав Сньо Лакатош з Будапешту, і стали пусковим

механізмом драми, яку описав Йозеф Рот у повісті «Левіафан».

Кількість низок була пов'язана і з певними особливостями крою та декору костюму. Так, на Київщині, де була поширена вишивка на комірці й грудях сорочки, кількість низок була менше, ніж у регіонах, де вишивки на грудях сорочки не було. У центральних районах Західного Поділля дівчата під комірцем сорочки носили яскраво-синю стрічку, а поверх неї – хрестик і червоні корали (Косміна, а, 2008: 71). На Полтавщині навіть верхній одяг робили з глибокою горловиною, щоб було видно прикраси.

За формою корали були круглі і напівкруглі; у вигляді маленьких «барилець» чи циліндриків; прямі, викривлені і навіть горбаті; у вигляді зірок, колючок, зубців і квіток. «Барильцями» чи овалами оброблялись дорогі корали, більш дешеві були невеликі й нарізалися у формі маленьких циліндрів – так зване «колюче намисто» або «локшина». Намистини однакової форми, але різного розміру нанизувалися на шовковий шнурок у певному порядку: великі всередині, а менші – по краях.

На Правобережжі великі центральні намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі між коралами в середній частині рядка через певні проміжки нанизували металеві пустотілі «пугвиці», що виготовлялись місцевими золотарями (Врочинська, 2015: 35).

Найпоширенішим на теренах України був червоний корал. Проте, поціновувач коралів Ніссен Пиченик з новели Йозефа Рота зазначав, що «на світі куди більше пород коралів, ніж думають прості люди, які знають їх лише по вітринах та лавках. <...> З жовтим відливом, біло-рожеві, немов край пелюстки чайної троянди, жовто-рожеві, рожеві, морквяно-червоні, кармінні, кольору кіноварі і, нарешті, корали, що нагадують застигли краплі крові» (Рот Йозеф. Оповідання).

Для позначення різного відтінку кольору коралу сьогодні використовується велика кількість так званих комерційних назв. Відомі випадки, коли у номенклатурі однієї фірми були присутні до шістнадцяти найменувань коралу червоного кольору. Але якщо підійти до визначення кольору цього мінералу з наукової точки зору – варто звернути увагу на італійську шкалу відтінків, яка використовується у сучасній міжнародній практиці. «Bianco» («білий») – білі й перламутрові корали, «pelle d'angelo» («шкіра ангела») – один з найцінніших видів, який має ніжний тілесно-рожевий або трохи сріблястий відтінок. Біло-рожеві корали називаються «grosso pallida» («червоний блідий»),

яскраво-рожеві – «*tosso vivo*» («яскраво-рожевий»), помаранчево-рожеві – «*secondo coloro*». Вельми цінні корали – «*tosso scuro*» («червоний темний») – пурпурно-червоні, а також насичені темно-червоні – «бичача кров» (Пономаренко, Експертиза ювелірних виробів).

У давнину люди вірили у магічну силу цього мінералу. Його червоний колір символізував вогонь, що мав охороняти власника від нечистої сили. У Греції корал вважали за символ безсмертя. На теренах України червоний колір коралу символізував кохання й був оберегом. Вважалось, що намисто має магічні властивості, зокрема, оберігає від зурочення, але якщо обривається й розсіпається – намисто накликає біду. Олекса Воропай наводить таку народну пісню:

«Попід гаєм зелененьким дівчина ходила,
Сумна вона, невесела – коралі згубила.
Коралики утонули, а хусточка плавлє,
Ходить дівка попід воду, білі руки ломлє»
(Воропай Олекса).

Інколи в разок намиста засіяли ще один або два вовчі зуби, щоб берегли від злого ока.

Цей органічний матеріал за своїм хімічним складом близький до складу кісток людини, тому в усі часи використовувався як ефективний лікарський засіб. Португальці порошком з мінералу лікували головний і зубний біль, в Англії – ангіну. Шведський лікар Лінней у середині XVIII ст. стверджував, що корал може вилікувати від дизентерії. На Україні намисто з червоних бусин використовували для загоєння ран і зупинки кровотеч, для лікування злоякісних пухлин і захворювань селезінки. Майбутні матері носили на грудях маленькі гілочки коралів, які допомагали їм у пологах.

За його допомогою також визначали стан здоров'я людини – і це не випадково. На думку сучасних вчених в коралах міститься велика кількість біологічно активних речовин, які здатні реагувати на все живе і управляти фізіологічними процесами в організмі людини. Цей мінерал працює як індикатор – якщо у власника з'являється серйозне захворювання, бусини швидко втрачають колір.

Бурштин займав почесне місце поряд із коралами у комплекті жіночих шийних прикрас. Утім, наукові й фольклорні джерела надають небагато інформації щодо побутування цього мінералу у народному жіночому строї. У межах України існує два бурштиноносні басейни – Прип'ятський та Дніпровський, до яких науковці долучають Карпатський регіон (Бурштин України...). Відтак, основні ресурси бурштину сконцентровані у Рівненській і Житомирській областях, менші

поклади – на Волині, Київщині, Львівщині, Івано-Франківщині.

Намисто зі «щирого» (справжнього) бурштину жінки носили на Середньому Придніпров'ї, на Волині, у Прикарпатті. Олекса Воропай писав, що цей мінерал не був рідкістю, оскільки «видобувався не тільки на узбережжі Балтійського моря, а і в середній течії Дніпра» (Воропай Олекса). Мистецтвознавець Олексій Роготченко, аналізуючи особливості розвитку ювелірного мистецтва України, зазначав: «в українському родовищі масиви смоли досягали кількох кілограмів, а насиченість кольору (більше рожевого) робила український бурштин дорожчим. Щоправда і видобування його було значно важчим» (Роготченко, 2013: 120).

Особливістю українського бурштину є різноманіття кольорової гами. Так, бурштин Карпат жовтий, помаранчево-жовтий, інколи червоно-вато-коричневий. В околицях м. Львова поширений бурштин привабливого вишнево-червоного кольору. Забарвлення поліського бурштину утворює практично безперервний ряд від білого та жовтувато-білого через жовте, рожеве, червоне до практично чорного. Бурштин зеленувато-жовтого кольору є унікальним, оскільки трапляється лише на Поліссі (Бурштин України...).

У Києві серед залишків житла київського купця археологи зібрали близько восьми кілограмів дніпровського бурштину, який використовувався на виготовлення намиста, перстнів, хрестиків та інших виробів. Більша його частина мала червонуватий відтінок. Такого кольору набирав звичайний жовтий мінерал, пропечений в глиняних горщиках (Врочинська, 2015: 39).

На відміну від коралового, намисто з бурштину у жіночому строї найчастіше складалося з одного разка до 80 см завдовжки. Намистини виготовляли порівняно великі – 8-20 мм в діаметрі, надаючи їм круглої або гранчастої форми і нанизували більші посередині, менші – по краях. Таку масивну низку носили разом з коралами. Особливо цінувалося намисто з бурштину на Поліссі, яке переходило від бабусі до онуки (Косміна, б, 2008: 46).

Вважалось, що бурштин приносить здоров'я і покращує колір жіночого обличчя, захищає від злих духів, знімає головний та зубний біль, зціляє простудні захворювання, допомагає при хворобах горла (йод, що міститься в мінералі, цілюще впливає на щитовидну залозу).

Висновки. Національне жіноче вбрання практично всіх регіонів України оздоблювалось рясними червоними коралами у поєднанні із сонячним бурштином і супроводжувало жінку

впродовж цілого життя як невід’ємний компонент загального ансамблю українського національного вбрання.

Побутування коралу у якості прикраси науковці фіксують ще за часів Черняхівської культури (III–IV ст. н. е.). Утім, за свідченням археологів, у комплексі прикрас переважали сердолик і гірський кристаль. Поширенню коралу на теренах України у другій половині XVII ст. сприяла військова експансія Османської імперії, результатом якої став, зокрема, активний імпорт мінералу з Венеції. Важливим колористичним і символічним акцен-

том шийних прикрас був бурштин, який видобувався у родовищах Полісся, Подніпров’я і Карпат. Зрештою, зазначені мінерали відігравали важливу роль у маркуванні місця українського жіноцтва у соціумі. Завдяки кількості разків, якості й кольору визначався не тільки статок родини, а й демонструвався вік жінки, її соціальний статус, естетичні уподобання. Корали і бурштин були не тільки важливим художнім компонентом жіночого строю, а відігравали важливу комунікативну роль у налаштуванні відносин української жінки з соціумом і міфо-поетичним простором народної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурштин України. URL: <https://www.geo.gov.ua/burshtin-ukraini-prodovzhennya-rubriki-minerali-ukraini/>
2. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Український народний одяг. URL: http://www.ukrlegenda.org/ukrajinskyj_narodnij_odjag/divoche_namysto.php
3. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть. К.: Родовід, 2015. Ч. 1. 108 с.
4. Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка - Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2007. – 528 с.
5. Косміна О.Ю. а, Традиційне вбрання українців. К.: Балтія-Друк, 2008. Т. I: Лісостеп. Степ. 160 с.
6. Косміна О.Ю. б, Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-Друк, 2008. Т. II: Полісся, Карпати. 160 с.
7. Магомедов В., Діденко С., Милашевський О. Могильник Черняхівської культури біля с. Легедзине (роботи 2015 р.). *Археологія і давня історія України*. Київ, 2017. Вип. 1 (22). С. 123–139.
8. На Вінниччині археологи виявили знахідки часів Трипільської та Черняхівської культур. URL: <https://honchar.org.ua/p/na-vinnichchini-archeology-vyavyly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyahivskoji-kultur/>.
9. Пономаренко Г.О. Експертиза ювелірних виробів. URL: <https://uchebnik-online.net/book/317-ekspertiza-yuvelirnih-virobiv-posibnik-ponomarenko-go/70-643-virobi-z-oleksandritami.html>
10. Прокопів В. Кістяні прикраси в археологічних комплексах Черняхівської культури. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2013. Вип. 17. С. 15–22.
11. Родовища коштовного каміння України. URL: <https://gems.ua/news/MestorozhdenieKoshtovnogoKaminnyaUkraine>
12. Роготченко Олексій. Ювелірне мистецтво України XX сторіччя. Особливості розвитку. *Сучасне мистецтво*. Київ, 2013. Вип. 9. С. 117–126.
13. Рот Йозеф. Оповідання. Левіафан. URL: <https://unotices.com/book.php?id=32904&page=8>.
14. Стельмашук Г., Врочинська Г. Історія традиційних українських прикрас. К.: Балтія-Друк, 2020. 184 с.

REFERENCES

1. Burshtyn Ukrainy. [Amber of Ukraine]. URL: <https://www.geo.gov.ua/burshtin-ukraini-prodovzhennya-rubriki-minerali-ukraini/> [in Ukrainian].
2. Voropai Oleksa. Zvychai nashoho narodu. Ukrainskyi narodnyi odiah. [Customs of our people. Ukrainian traditional dress]. URL: http://www.ukrlegenda.org/ukrajinskyj_narodnij_odjag/divoche_namysto.php [in Ukrainian].
3. Vrochynska H. Ukrainski narodni zhinochi prykrasy XIX – pochatku XX stolit. [Ukrainian folk women's jewelry of the XIX – early XX centuries]. K.: Rodovid, 2015. Ch. 1. 108 s. [in Ukrainian].
4. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4: Ka - Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. [Encyclopedia of History of Ukraine]. K.: Naukova dumka, 2007. – 528 s. [in Ukrainian].
5. Kosmina O.Iu., a, Tradytiine vbrannia ukrainsiv. [Traditional Ukrainian clothing]. K.: Baltiia-Druk, 2008. T. I: Lisostep. Step. 160 s. [in Ukrainian].
6. Kosmina O.Iu., b, Tradytiine vbrannia ukrainsiv. [Traditional Ukrainian clothing]. K.: Baltiia-Druk, 2008. T. II: Polissia, Karpaty. 160 s. [in Ukrainian].
7. Mahomedov V., Didenko S., Mylashevskiy O. Mohylnyk Cherniakhivskoi kultury bilia s. Lehedzyne (roboty 2015 r.). [Tomb of Chernyakhiv culture near the village of Legedzin]. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp. 1 (22). S. 123–139. [in Ukrainian].
8. Na Vynnychchini arkheolohy vyavyly znahidky chasiv Trypilskoji ta Cherniakhivskoi kultur. [In Vynnytsia archaeologists have discovered finds of the times of Trypillia and Chernyakhiv cultures]. URL: <https://honchar.org.ua/p/na-vynnychchini-archeology-vyavyly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyahivskoji-kultur/>. [in Ukrainian].
9. Ponomarenko H.O. Ekspertyza yuvelirnykh vyrobiv. [Expertise in jewelry]. URL: <https://uchebnik-online.net/book/317-ekspertiza-yuvelirnih-virobiv-posibnik-ponomarenko-go/70-643-virobi-z-oleksandritami.html> [in Ukrainian].
10. Prokopiv V. Kistiani prykrasy v arkheolohichnykh kompleksakh Cherniakhivskoi kultury. [Decorations made of bone in archaeological complexes of Chernyakhiv culture]. *Lviv university archaeology studies*. Lviv, 2013. Vyp. 17. S. 15–22. [in Ukrainian].

11. Rodovyshcha koshtovnoho kaminnia Ukrainy. [Locations of precious minerals of Ukraine]. URL: <https://gems.ua/news/MestorozhdenieKoshtovnohoKaminnyaUkraine> [in Ukrainian].
12. Rohotchenko Oleksii. Yuvelirne mystetstvo Ukrainy XX storichchia. Osoblyvosti rozvytku. [Jewelry art of Ukraine of the XX century: Features of development]. Suchasne mystetstvo. Kyiv, 2013. Vyp. 9. S. 117–126. [in Ukrainian].
13. Rot Yozef. Opovidannia. Leviafan. [Stories. Leviathan]. URL: <https://unotices.com/book.php?id=32904&page=8>. [in Ukrainian].
14. Stelmashchuk H., Vrochynska H. Istoriiia tradytsiinykh ukrainskykh prykras. [History of traditional Ukrainian jewelry]. K.: Baltiia-Druk, 2020. 184 s. [in Ukrainian].